

Három újabb erdélyi mennyezetfestésről.

Midőn ezelőtt egy évvel alkalmunk volt három nevezetes erdélyi mennyezetfestésről szólni, még hármat ismertünk. Akkor mégsem említettük meg egyiket sem; részben azért, mert feliratokat s más rájuk vonatkozó adatokat csak egyikről tudtunk volna közölni, másrészt műértékük sem helyezhető a gogánváralyaival, az ádámosival, sőt a magyar fülpösivel sem egy sorba. Ez a három mennyezetfestés a *pókai*, az *ajtoni* és a *maros-szt.-györgyi*.

Legrégebbi s egyszersmind legbecsesebb köztük a *pókai*.¹ Póka M.-Torda megye mezőszéki szélében fekszik. Temploma fa- és sövény-épület. A reformátusok 1706-ban — a mint külön hajója és sokszögben záródó szentélye elárulják — egy régebbi csúcsíves stílusú templom alapfalaira építették.²

A hájtót egyszerű deszka négyszöglapok fedik, melyek közül kettőn felirat jelöli meg az újra építtetést s a déli ajtó felett a falban egy deszkalapon szintén a templomra vonatkozó, kissé elkopott felirat áll. Az első, az érdekesebb, felsorolja az építkezésben buzgalkodókat, a kik 1706-ban „sok háborúságok között is“ újra építik templomukat.³ Ha szenvedtek is ezektől a „háborúságoktól“, régi templomuk

¹ Először talán 1893. tavaszán, s legutóbb Orbán Elek kollégámmal 1899. augusztus végén láttam.

² Ettől a régi templomtól maradt fenn az a két harang, melyeket az egyház most is használ. A kisebbik harangocska, a mint felírata mutatja, tekintélyes régiség. Ez a felirat a koronáján alól két kiöntött sodronyfonal között majdnem egész kerekén fut minuskuláival, helyet ad két kis domborműnek is s csak ennyiből áll:

Sancta Maria ora pro nobis 1500.

Társa jóval nagyobb és szintén a XVI. századból való. Latin dűlt, nagybetűs felírata a következő:

VERBUM + DOMINI + MANET + IN + ETERNVM + FRIDR + LAVTE + ANNO + .5 + 77.

³ A feliratot a sorok megjelölése nélkül, néhány hibával közli az Erd. ev. ref. egyházkerület 1893-iki évkönyve a 23. oldalon. Betűről-betűre másolva egész terjedelmében a következő:

(Az első táblán).

ANNO 1706.

SOK HÁBORUSÁGOK KÖZÖTT IS UJ
JONON ÉPÍTETET EZ ISTENNEK
HÁZA
NEMZETES NÁMENYI SAMUEL
URAM ÉS HÁZAS TÁRSA VENTER
MARIA ASZSZONY
HÜSÉGES FORGALODÁSOK MUNKA-
JOK ÉS KÖLCSÉGEK ÁLTAL KIKET
SEGITETTEK EZEN POKAI ECCLESIABELI
LAKOSOK

azon a vidéken egy hagyomány, mely szerint a Kemény János ellen bejött törökök azt a környéket is pusztították s néhány falu eloláhosodását erre vezetik vissza. Ezt a pusztításról szóló hagyományt támogatja némileg a szomszéd Sárpatok egyik harangjának 1669-beli felirata, s valószínűleg a pókai mennyezetfestés keletkezése is ezzel függ össze. *A szentélyt ugyanis egészen 1666-ban készült festmények borítják.* Ha pedig 1666-ban készültek — a mi egészen bizonyos — akkor nem lehet kizárni azt a feltevést, hogy azelőtt kevéssel valami olyan rongálódás érte a templomot, mely 1666-ban új mennyezet — s bizonyosan új fedél — készítését tette szükségessé. Ez pedig lehetett a hagyomány török-járása.

Akárhogy van is a dolog, az bizonyos, hogy 1706-ban, a templom újra építtetéskora szentélyre a régi templom szentélyének 1666-ból származó mennyezetfestését újra feltették s ezáltal egy nagyon érdekes emléket tartottak fenn. Ötven darab különböző alakú és nagyságú tábla képezi ezt a mennyezetet. Szabálytalanul, össze-vissza helyezkednek el egymás mellett s rajzaik elég épek, de kettő híján az összest beomlását nem ez okozta. Már előbb vallhattak jóval több kárt. Van mázolták valami sárgás festőanyaggal. Szerencsére a máz nem elég vastag arra, hogy a mintákat megsemmisítse, úgy, hogy nemcsak a rajz, hanem a szinezés is átlátszik rajta, s kitűnik, hogy a pókai mennyezet festője túlnyomólag a piros, sötétkék, sárga és zöld színeket használta, fekete kihúzással. A magyar renaissance-stílus rajz a legtöbben igen csinos és izléses, s a festő mindenütt kiváló szerencsével alkalmazkodott a betöltendő térhez. Ugy látszik, hogy evvel meg is elégedett. Legalább az egész összhangjával szinte semmit sem gondolt. De a virágdíszes mennyezeteknél ez nem is fő kellék. Ott a súly a motívumok összeállításán, s az egyes táblák szépségén van. Aztán nagy szerepet játszik a változatosság — s ebben a pókai mennyezetfestőt újra csak elismerés illetheti, mert — két felírtos táblát nem számítva 48 táblán mintegy 40—42-féle mintát alkalmazott. De az egyes táblák válto-

(A második táblán).

NEVEZETESEN
 NEMZETES SÁROSI SIGMOND, GÁLFI
 MIHÁLY, EGYED IANOS, DABAK PÉTER
 BUDAI MIHÁLY
 NAMENYI GERSON, SÁROSI LÁSZLÓ,
 MURZA BALINT ÉS NÉHAI SZABÓ
 MIHÁLY, AKKORI
 POSSESOR URAMÉK MIND MUNKA
 MIND PÉDIG KÖLCSÖGEK SEGICSEGEKEL
 ÁCSMESTER
 GEDE PÉTER ÉS SZENTEGYHÁZ FIU IS
 KELEMEN GYÖRGYEL. De a munkások

körül szívesen forgódott Máyai ERDŐ GYÖRGY akkori szolgája Neményi Sámuel urk.

zatos alakjai szinte kényszerítették is a változatosságra. Mert van azok közt négyzet, több különböző alakú téglalap és általános négyszög. Ezekre mind megfelelő minta jó. Meg sem kísérhetjük mindenik leírását, épen csak egyiket említjük meg külön, a be nem mázoltak közül.¹ Ez a szentély hosszában, annak a közepe táján van, mintegy 60 cm. hosszú és 80 cm. széles négyszögön. A négyszög közepétől kezdve a hosszúsági középvonalon fel és le egy szalagszerű piros átkötéssel kétváltva egy-egy izmos, sárga száron piros lilium virág nő fel. Kelyhe alatt hármassal, gömbölyű, sárga vaczok helyezkedik el, mely felé két oldalt egy-egy íj-szár alakban visszahajló sárga kardlevél nyúlik ki az átkötő szalag alól. A szélességi középvonal szimmetrikus diszítványát az átlók irányába kihajtó sötétkék akanthus alkotja, melynek szélei a hosszúsági középvonal felé símák, a szélességi középvonal felé pedig szelid hajlású karajokat képeznek. Egyik mélyebben kivágódó karajból kétfelől a szélességi középvonalra merőlegesen egy-egy kisebb piros lilium nő szembe, s köztük a harmadik kelyhével vízszintes irányban befelé a piros átkötés irányába nyúlik be. A nagyobb karajközből kacsok ágaznak el, a széthajló levelekről és a hosszúsági középvonalba eső nagyobb liliumoktól üresen hagyott területre pedig piros bimbó hajlik elő.

Sokban hasonló ehhez a másik szabadon hagyott négyszög is. Általában a táblák túlnyomó részének diszítványai a templom hosszúsági tengelye irányában, a kelet-nyugati középvonalokon szimmetrikusak. A keletkezésükre vonatkozó felirat minden oldalról be van kerítve a diszítványokkal. Két táblát foglal el s az első sorban levő 6-os számjegyeiből a felső szárakat csaknem egészen eltakarja az a festett lécz, mely a táblát a mennyezethez fogja. Maga a latin nagybetűs felirat tele van betűfonásokkal és rövidítésekkel s olvasását az egyes elhalványult helyek, valamint a szabálytalan betűalakok, kivált a második táblán nagyon megnehezítik.

A mennyire kiolvashattuk, így szól:

(Az első táblán):

ANNO DOMINI 1666.
DIE 11 JUNY REGN[NAN]TE CEL[SISSIMO]: D[OMINO]
PRINCE TRANSSILVA[NIAE]:
MICHAELE APAFFI
CURA AC INDUSTRIAE AED-
LIVM STEPHA[N]I SZEKELY ET
MARINI MAYSIS ETC.

¹ Időnk és módunk sem volt, hogy részletesebb leírást készítsünk a helyszínen, vagy vázlatokat vegyünk fel. De ez már különben is azok feladata lesz, a kik kellő műértelemmel, szakszerűen ismertetik.

(A második táblán):

RESPICE ME MISERVM
 TANTO IN SOMNO RE-
 JACENTEM N[ON?] BONA[M]
 PARTEM CHRISTHI [MEREN-
 TEM?] STEPH[AN]I
 . . . SS: B: SZ A . . . R
 HVNC OPERI ACCESSIT
 BENIGNITATE G: NIC[O]L[A]I POK[A]I.¹

Mindkét tábla negyedik soránál kétfelől még a festett szegélynek egy-egy kidudorodása van, melyben valami név betűi rejlenek. A szomszédos táblák díszítményei szinte ezekig nyulnak. Közülök némelyik emlékeztet a közeli magyar-fülpösi ref. templom mennyezetfestésére, de általában a kettő közt igen sok a különbség, s a fülpösi szebb. A kevés hasonlóság az általános stílusban, a motívumok azonosságában s a beosztásban van. A virág-motívumok között itt is megtaláljuk a hagyományos lilium és tulipánvirágot, a cikoriát, a hatszirmú rózsát, s valami szegfű-féle virágot. Közülök a hatszirmú rózsza néhány táblán a középpont köré rajzolt kis körben az egész díszítmény jelentékeny részét képezi. Tőle ágaznak el a középvonalak vagy az átlók irányába a kacsok, indák, levelek és virágok. Egészben véve a pókai mennyezetfestés úgy szépségét, mint régiségét tekintve, becses emlék a XVII. század hasonló alkotásaiból.

* * *

Egészen más jellegűek az *ajtoni* ref. templom festményei. A falu maga Kolozsmegyében, Feleken belől, a Mezőség szélében fekszik, s temploma a falu közepén emelkedő dombtetőre épült. Fekvésénél fogva alkalmas védelmi hely, s úgy látszik, hogy a nép használta is, mert régebben kőfal vette körül. Festménye azonban nem származik olyan régi időből, s mondhatni nincs is történeti- és műértéke. De annál több az ethnografikus becsé. Körülbelül egy századdal fiatalabb a pókainál s míg annak magyaros díszítményein nagyon meglátszik a renaissance-hatás, addig Ajtonban egyszerűbb magyar butor- és szűrvirágokat találunk.²

A mennyezet felírata nem mondja meg ugyan pontosan a keletkezés idejét, mert a római számokkal jelzett datum utolsó egy vagy két jegye levásott; de így is egész bizonyos, hogy a festések legfőleg 1750 és 1808 között keletkeztek. A felírat azonban mégis lényeges, mert magában foglalja a festők nevét, s a festmények korára szintén döntő bizonyítékot szolgáltat. Vegyük tehát ide. Sorról-sorra így szól:

¹ Az egyházkerület névkönyvében Pókánál sem a mennyezetfestéseket, sem ezt a felíratot nem említik.

² A mennyezetet először 1894. nyarán láttam ifj. Nemes Ödön barátommal, aki néhányról vázlatot is vett.

»Ezen templom renováltatott MDCC[...] esztendőben az ajtoni reformata eklésiának legnagyobb részben maga költséggével tiszteletes Nagyosi Gábor úr papságában és Székely Péter kántorságában, Bor János és Büköts János egyházfi, Balog József kurátor és egyházfi Sz[o]rga[ma]tos gondnokságok és vigyázások alatt, a mennyezet pedig építetett Hajdu Sámuel és Bétsi Sámuel két betsületes asztalos emberek által:
Az úr Isten lakozzék a maga oltalmazó hatalmával és dicsőségével mind végiglen ezen templomban.

Atya Fiu
Szent Lélek.

Háromság.«

Az itt említett Nagyosi Gábor pap kezdte vezetni 1785-ben az ajtoni ref. egyház máig használatban lévő anyakönyvét, melynek egyik bejegyzése szerint őt 1808 szeptember 5-én, 82 esztendőskorában temették el. Ha tehát a múlt század paptartási mizeriái mellett mérészen feltesszük, hogy elejétől végig Ajtonban működött, akkor is legfőlebb 1750 táján kerülhetett oda. Hogyha pedig a renovatio csakugyan az egész templomra vonatkozik, úgy még az is bizonyos, hogy az csak 1795 után történt, mert 1795-ben Nagyosi maga írja a templomról, hogy több helyen meg van hasadva.¹

A keletkezés pontos ideje helyett megkapjuk a két asztalos-festő nevét. Hajdu Sámuel és Bétsi Sámuel talán kolozsvári mesterek lehetnek s habár nem készítették műreiket, látszik, hogy jól ismerték a magyar diszítő motívumokat és azok alkalmazását.

A mennyezet egyes négyszögeinek közepére egy-egy mértani vonalakból, vagy a kör részeiből álló színes rozettát rajzoltak, s a négy szögletből, az átlók irányába, vagy legalább is azokhoz szimmetrikusan festették a virágdiszítványeket. Tehát egy négyszögön ugyanaz a minta négyszer ismétlődik. Az alapszín mindenütt a kék, piros szegélylyel, a leggyakoribb virág pedig a tulipán. Ezt azonban igen sok változatban alkalmazták. Az átlóhoz szimmetrikus mintákon a virág az átló képzelt vonalán nő. A tulipán hagymáját a szögletekben egy kis gömb ábrázolja. Nehánynál hármass levélesokor hajt ki a gömbből. Egyiknél ezek közül a levélközökből jobbra és balra újra levél s vele külön száron egy-egy tulipánbimbó hajlik kifelé, míg a nyitott középső virág szára mellett a két oldalon majdnem a vaczokig a bimbók felé csipkéződő nagyobb stilizált levél foglal helyet. A másiknál ugyanezeket

¹ Az ajtoni ref. egyház anyakönyvének 3. és 4. oldalán.

találjuk, de ott az alsó levélközökből induló levelek szélesebbre hajolnak ki, s a bimbók a szár mellett álló levelek csipkézetei alól bújnak elő. A harmadiknál a csipkézett levelek a nyitott tulipán szárával csomós nyéllé torzulnak el s a levélközökből felfelé szélesedő csipkés levél hajt ki, melynek bemélyedése a rövidszárú bimbónak ad helyet. A negyedik alsó hármasszoros levélsokra egyetlen széles, tojásdad levéllé alakul át, a tulipánszár mellett növekvő levelek pedig csipkézetlenek. E helyett a levél külső széléről apró kacsszerű kinyúlások erednek. A hosszú szárú bimbók szintén az egyetlen alsó levéltől nőnek ki s száraikon kifelé két, befelé egy levélke van. Az ötödiknél a levélsokor középső tagja túlfejlődik, a levélközökből eredő levél kihajlik és elhegyesül, a bimbók megnőnek, a nyitott tulipán elsatnyúl, s szára egymásra következő kacssorból képződik. Ugyanígy alakul a virágszár egy másiknál is, de a virág maga még satnyább, az egész felett a két bimbó uralkodik, s a szár mellett álló levelek élesen bevágódnak. Majd egy másik díszítőmenny hasonló motívumai már a vitézkötés alakját veszik fel; a szűrvirágokat pedig a visszahajló indákra alkalmazott szegletdíszítőmennyek közelítik meg a leginkább. Ezeken szintén a tulipán alakjai a fő motívumok; de előfordul rajtuk a szegfű is, a mi különben a többi mintánál is elég gyakori, ahol hosszúkás, felfelé szélesedő levelek és apró kacsok kísérik.

Ha az ajtoni mennyezetet akár a fülpösivel, akár a pókaival összehasonlítjuk, lehetetlen, hogy fel ne tűnjék a XVII. század közepén még szelvényben virágzó művészi templomi festéstől idáig a nagy hanyatlás. Mert az ajtoni mennyezetfestők még ismerik és alkalmazzák a magyaros díszítő motívumokat, de már nagyobb szabású kompozícióra nem képesek. Csak a butorok sablonos festéséhez szoktak, s nemesebb munkánál sem tudnak azon felülemelkedni. Nem tudnak alkotni. De mégis van egy érdemük: fentartják az eltanult alakokat. Ezek az alakok aztán kezükön népies díszítő elemekké válnak, s éppen úgy megjelennek a tulipános ládákban, mint a templomok mennyezetein.

* * *

Korra és értékre talán a *maros-szt.-györgyi*¹ róm. kath. templom mennyezetfestéseit tehetjük volna az ajtoni elébe. Kidolgozásuk mindenesetre szebb az ajtoninál, s régebbiek is; de annyira sablonosak, hogy nyugodtan utoljára hagyhatjuk. A templom hajójának összes négyszögeit teljesen egyenlő alakú és színezésű stilizált virágok foglalják el. Mind a négyszögek közepéből indulnak ki s ha egyik fél álló leveles és indás virágalakját lerajzoljuk az egész négyszögöt ismer-

¹ M.-Szt.-György M.-Vásárhely északi szomszédfaluja. Mennyezetfestését először ifj. Nemes Ödön barátommal 1894-ben láttuk. Akkor ő egyik négyszögről vázlatot vett, a mely most Nemes Ödön m.-vásárhelyi po'g isk. igazgató birtokában van.

hetjük belőle, mert a részletek középpontól a szögletekig a fél átlókon tökéletesen azonosak. Az egész ornamentika alapján elég esinos, de hatásából sokat ront első tekintetre feltűnő sablonossága. Keletkezéséről nincs rajta semmi adat. Mikor először láttuk, hajlandók lettünk volna egykorúnak tartani a maros-szt.-györgyi késői csúcsíves templommal, mely a XV. század végén, vagy a XVI. század első éveiben épülhetett. Később azonban újra megtekintve, diszitményeiből és épségéből arról győződünk meg, hogy legfőleg a XVII. vagy a XVIII. században keletkezhetett.¹

Kelemen Lajos.

A hunyadmegyei tört. és rég. társulat február hó 4-én gr. *Kuun Géza* dr. elnöklete alatt tartott választmányi ülésén dr. *Wertner Mór* „A királyi Hunyadi-család eredete és nemzedék-rendje“ felől értekezett. *Wertner* kutatásai szerint a Hunyadiak első őse a Havasalföldéről Hunyadmegyébe menekült *Kosztá*, a ki *Nagy Lajos* király uralkodása elején fiával együtt telepíti a hátszegi Rekettyefalvát, melyet családja már 1360-ban bír. Itt született *Kosztá* unokája *Sorb*, Hunyadi *János* nagyatya, s innen származik a törökverő vitéz kormányzó is, a ki feleségül vette a szomszédos *Demsusról* *Morzszina* Erzsébetet, kinek családja később aztán maga is a rekettyei predikátumot használta. *Kőváry László* „Adalék a hunyadmegyei családok aranykönyvéhez, különös tekintettel a kihalt családokra“ cz. alatt értekezett, s (az 1856-ban elhalt *Dobay György* feljegyzései kapcsán) felsorolja a megye vezető családjait ss hangsúlyozza a családtörténelem művelésének fontosságát.

Folyóiratok szemléje.

A **Budapesti Szemle**. 1900. januári (277.) számát *Marczali* *Henrik* „Gróf *Leiningen Károly*“ cz. értekezése nyitja meg, mely bevezetés *Leiningen* leveleinek és emlékiratainak kiadásához. Értekezése elején rámutat arra, hogy az 1848—49-iki szabadságharc hősei minő kiváltságos állást foglalnak el hagyományunkban és közvéleményünkben. „A monda igen nagy területet foglalt el a történelem országából“. Pedig ha történetet akarunk, vissza kell mennünk az eredeti egykorú forrásokhoz, igazi medrébe kell visszatérnünk a később oly dúsan folyó hagyományt. *Leiningen* irodalmi hagyatéka négy részre oszlik. Először a *levelek*, melyek 1848. márcz 28-ától 1849. decz 13-ig terjednek. Ezek nagyrészt a tábornok kezeirésze. Közben hézagok vannak. E hézagokat a tábornok *naplója* tölti ki. *Czibakháza*n kezdte meg napló-írását febr. 22-én, melyben kiadója szerint töredéket bírnak. A tábornok hagyatékának negyedik része az *ereklyék* *Leiningen* kinevezéseinek okleveleit, hozzáírt verseit s néhány emléktárgyat

¹ Talán éppen 1750—60 tájt, azután, hogy a templomot a reformátusok kezéből visszafoglalták.